

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

יכול — עלול — עשוי — מסוגל

אין לך מלה ומלה, שאין לה מזל באיזו תקופה, שבניה מכים עליה ואומרים לה: גדלי — התפשטי ודחקי את רגלי חברותיך, אם בדין ואם שלא בדין. כך אירע גם למלים שבכותרתנו: המלה יכול דחתה כמעט את כולן לקרן זוית, ובידי המלה עלול פקודת גירוש, כביכול, על שתיים מחברותיה כדי לדחותן אף מקרן זוית זו, אף על פי שהוראותן במקורות אינה אחת, וממילא אינו דין שתידחינה זו מפני זו.

ונפתח את התבוננותנו במקורות בהוראת המלה יכול. זו מלה מקראית ופירושה: יש בכוחו, אפשר לו. והרי דוגמאות להוראה זו: «ויאבק איש עמו עד עלות השחר וירא

כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו" (בראשית לב, כה—כו) — כי לא יכל לו = כי אין בכוחו, כי אי אפשר לו.

בהוראה זו נמצאת המלה יכול גם בדברי חז"ל: "החיגר והסומא והחולה והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו" (חגיגה א, א); "סומא ומי שאין יכול לכוין את הרוחות — מכונין לבם לפני המקום ומתפללין" (תוספתא ברכות ג, ח).

אולם כבר במקרא יש למלה יכול הוראה של יכולת רוחנית ומוסרית, מעין רשאי, מותר. "לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחתנו לאיש, אשר לו ערלה, כי חרפה הוא לנו" (בראשית לד, יד); "כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם, כי תועבה היא למצרים" (שם מג, לב); "כי לא נוכל לראות פני האיש ואחינו הקטן איננו אתנו" (שם מד, כו); "לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך" (דברים יב, יז). בהוראה זו מופיעה המלה יכול גם בדברי חז"ל, וייתכן שזו אף הוראתה ברובם של דבריהם: "מי שחציו עבד וחציו בן־חורין וכו' לישא שפחה אינו יכול, שכבר חציו בן חורין; בת חורין — אינו יכול, שכבר חציו עבד" (גטין ד, ה); "יכולה האשה לומר לבעלה: איני ניוזנית ואיני עושה" (כתובות נח, ב); "יכול הרב לומר לעבד: עשה עמי ואיני זנך" (שם). לכאורה אפשר להסיק מן הדוגמאות דלעיל, שהפועל המתקשר עם הפועל יכול הוא תמיד פעיל ולא סביל, ושאינו יכול בא בדומם, "שאפשר לעשות בו משהו"¹ — ולא היא. בדברי חז"ל יש דוגמאות רבות להתקשרות יכול עם פועל סביל.² והרי אחדות מהן: "אמת המים שאינה יכולה להיקצר כאחת" (פאה ב, ב); "אם יש בה מכה והיא יכולה להגלע ולהוציא דם —

הרי זה תולה בה" (נדה ה, ב); רבי טרפון אומר: "יכולין ממזרין ליטוהו, כיצד? ממזר נשא שפחה — הולד עבד; שחררו — נמצא בן-חורין" (יבמות ע"א); "בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר? והלא במאמר אחד יכול להבראות? ! אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם, שנברא בעשרה מאמרות" (אבות ה, א). — הרי לפנינו צירוף יכול עם פועל סביל ואף בדומם, ולא רק שבהוראה זו לא רצוי להשתמש במלה עשוי במקום יכול, אלא השימוש אף אסור משום הוראתן השונה. עשוי — מתחילה פשוטה כמשמעה: נעשה, מוכן, גמור, מתוקן, מיוצר. והרי דוגמאות: "פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים" (שמות ג, טז); "עולת התמיד העשויה (=העשויה) בהר סיני" (במדבר כח, ו). ובדברי חז"ל: "מה שעשה — עשוי" (תרומות ג, ו); ויש אומרים: "צבת בצבת עשויה" (אבות ה, ו); "הרי זו עשויה תרומה ומעשר על פירות שיש לי בתוך ביתי" (תוספתא תרומות ב, ח).

אולם מלבד הוראה זו קיבלה המלה עשוי הוראה שנייה, הלא היא: רגיל, נוהג, רגיל לעשות או להיעשות, נוטה. והרי לפנינו דוגמאות להוראה זו: "אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה" (ב"ק קיח ע"ב); "אדם עשוי שלא להשביע את בנו" (ב"ב קעד ע"ב); "סימנין עשויין להשתנות לאחר מיתה" (שם קנה

1 ראה "עברית כהלכה" ל"י פרץ, כרך א, סעיף 29.

2 נוגם במקרא נמצא יכול עם נושא דומם ופועל סביל או סועל עומד: "כאשר ישבר את כלי היוצר אשר לא יוכל להרפא עוד" (ירמ' כ, יא); "מעות לא יוכל לתקן" (קהלת א, טו).

ע"א); "הואיל ושוקי ירושלים עשוין להתכבד בכל יום" (פסחים ז ע"א); תרגגולת עשויה להטיל ביצתה באשפה ואינה עשויה להטיל ביצתה במקום מדרון" (שבת מב ע"ב).

ואם כן, יש הבדל בין יכול לעשוי, שהרי יכול אין לו הוראת רגיל, נוהג, ולעשוי אין הוראת יש בכוחו, רשאי, מותר. אולם מן המובאות דלעיל עלינו להסיק עוד מסקנה אחת: עשוי משמשת בין לפעולה רצויה ובין ללא-רצויה, וכן אף מסתבר, שהריהי קובעת עובדה של נוהג, אם מוסכם ואם טבעי. מבחינה זו שונה המלה עשוי מן המלה עלול שבמקורות, שמופיעה בפעולה בלתי-רצויה בלבד ובעיקר בענייני טומאה וחטא. והרי דוגמאות: "משום דמשקין עלולין לקבל טומאה" (פסחים יח ע"ב); "מפני מה אמרו: אם לא הדיח — טהור? שאין המים שבגבו עלולין לקבל טומאה עד שיתלשו" (תוספתא מקואות א, א). וכן בספרות הרבנים המאוחרת באה המלה עלול לפעולה לא-רצויה: "ומשה היה רועה וכו', והטעם — כדי שיתרחק מן הישוב, שהוא עלול אצל החטא" (רבנו בחיי שמות, ז); "אדם שהוא עלול לנזילות ולא יכול לגלות ראשו מפני הקרירות שמזיק לו וכו'" (הלבוש או"ח כו, ה).

דומני, שאין עלול משמשת במקורות חז"ל לפעולה רצויה, ואין הוראתה אפוא אחת עם המלה מסוגל, שפירושה: בעל סגולה, שהרי אין לסגולה במקורות אלא הוראה חיובית.

ובכן, נבחין ונאמר — להוראות שליליות:

א. העט יכול להישבר = אפשר לו להישבר.

ב. העט עשוי להישבר (או: לא להישבר) = רגיל, נוטה

להישבר (או: לא להישבר).